

גיליון מורחב
במלאת 40 שנה לנפילתו
של שלמה אומן ז"ל עקה"ש
ובסופו רשימת הספרים שנסקרו ב'המעין'

מכון שלמה אומן
מכון מחקר תורני

המעין

גיליון 242 • תמוז תשפ"ב
[כרך סב, גיליון ד]

הַמַּעֲיָן

בתוכן:

- 5 יוידע קספר כולכם בדין... ברוך מחיה המתים' / **דבר העורך**
- 7 על שלמה אומן ז"ל
- 11 ביורום הלכתיים ויחסם למציאות / **שלמה אומן ז"ל**
- 16 מכתב בעניין היחס לשירות בצה"ל / **שלמה אומן ז"ל**
כל קבוע כמחצה על מחצה / **הרב אופיר סעדון**; תגובה: **פרופ' יונתן אומן**,
- 17 **פרופ' ישראל אומן, שהם בריס**

איגרות גדולי ישראל

- 26 איגרות רידב"ז אל רש"י הילמן זצ"ל בעל 'אור הישר' / **רבי יעקב דוד וילובסקי זצ"ל** (רידב"ז)
- 29 בעניין קנין בשבת / **הרב שלמה זלמן אורבך זצ"ל**

הלכה ואקטואליה

- 32 חיוב מזונות הילדים / **הרב דוד ברוך לאו**
- **קימה לכבוד רבו בזמננו / שלום ניסים בוזגלו, ישי בורנשטיין**
- 47 נספח: **מכתב הרב יצחק יוסף**
- 54 האם מותרת 'המתת חסד' על ידי אמירה לגוי? / **הרב יצחק רונס**
- דינו של בשר מתורבת מביצת תרנגולת או מביצית מופרית של פֶּרָה / **הרב פרופ' ארי**
- 65 **זיבוטפסקי והרב יואל קניגסברג**; תגובה: **הרב זאב וייטמן**; תגובת המחברים ...
- האם יש מקום לשימוש במכשיר "אמזון אֶקו" ודומיו בשבת? / **הרב איתן קופיאצקי**
- 77 נספח: **מכתב הרב דוב ליאור**

ענייני שמיטה

- 91 חשבונות השמיטה התמוהים בספר כפתור ופרח / **שי ואלטר**
- "בחריש ובקציר תשבות" – שיטת הרמב"ם: שיעור ודברים לזכרו של
- 102 מו"ר הגאון המופלא רבי שלמה פיער זצ"ל / **פרופ' דוד הנשקה**
- ביורום בעניין פירות שביעית בצה"ל / **הרב מרדכי עמנואל**;
- 116 תוספת מאת **הרב אליעזר רייכמן**

ביורוי הלכה

- 126 לבירור המושג התלמודי 'גובהה של עיר' / **פרופ' יוסי כץ**
- 135 'עשר בשביל שתתעשר' רק בצדקה שקעבר למעשר / **הרב מיכאל דושינסקי**

עוד על שיטת הרב שאול ישראלי זצ"ל בפרשת 'האח והאחות' לאור ממצאים חדשים /
140 הרב אורי רדמן

לבוא חמת - 'מעלני אנטוכייה': האם קטנו התרגומים הארצישראלים מפשוטו
של מקרא? / הרב ד"ר מרדכי הלפרין

תפילה ולשון הקודש

156 מיפוי נוסחי התפילה / הרב אהרן גבאי

לשון הקודש או שפה שמית? תורה ומדע בשאלת מוצא הלשון העברית /

185 הרב ד"ר יהונתן וורמסר

תגובות והערות

עוד בעניין פירסום מכתבים אישיים ישנים / הרב עמיחי כנרת; 'מבורכת ה' ארצו' /
196 הרב איציק אמת; תגובה בעניין דרכי פסיקת הלכה / פרופ' אביעזרי פרנקל ...

זיכרון להולכים

200 הספד על הרב שלמה גורן זצ"ל / הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל

"מה' מצַעֲדֵי גֶבֶר וְאָדָם מֵהַ יָבִין וְדָבָר": דברים לזכר דודי פרופ' יעקב שויקה ז"ל /

204 הרב חיים סבתו

208 משה עבד ה': על סבא הרב פרופ' משה דוד טנדלר זצ"ל / הרב שמואל רפפורט

ארבעה כתרים: מחשבות וזיכרונות לזכרו של רבינו הרב שמחה הכהן קוק זצ"ל /

212 הרב יהושע וייסינגר

על ספרים וסופריהם

218 שרידים מפירושו למסכת אבות המיוחס לריטב"א או לתלמידו / פרופ' יעקב שמואל שפיגל
אקדמות למהדורה מתוקנת של מורה נבוכים בתרגום רבי שמואל אבן תיבון /

240 הרב יהודה זייבלד

255 התרגום החדש לאנגלית של ספר 'שומר אמונים' לרבי יוסף אירגס / פרופ' עווד ישראלי
ההגהות על הש"ס מאת הרא"מ הורוויץ מפינסק זצ"ל וילקוט המפרשים החדש' של

259 מהדורת 'עוז והדר' / הרב יעקב טריביץ

קווים לדרכי לימודו ולמדיניותו ההלכתית של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל,

264 ע"פ הקדמתו לשו"ת 'ביע אומר' / הרב נתן קוטלר

274 נתקבלו במערכת

309 רשימת הספרים שנסקרו במדור 'נתקבלו במערכת' בגיליונות 'המעין'

379 רשימת הספרים שנכתבו עליהם מאמרי סקירה וביקורת בגיליונות 'המעין'

388 רשימת המאמרים בכרך סב [גיליונות 242-239]

'עשר בשביל שתתעשר' רק בצדקה שמעבר למעשר

הקדמה
הסוגיא במסכת שבת
המקור בפסיקתא
הסוגיא במסכת תענית
מסקנה

לעילוי נשמתו של חבר-אהוב-ואוהב, ידיד נפש וְרַע-רחמן,
הרב החכם יוסף ד"ר זילברשץ צ"ל, מרביץ תורה ברבים בארבע
יבשות. נפל פתאום על משמרתו בסאו-פאולו שבברזיל בערב
שבת קודש לפרשת "וימת יוסף", י בכסלו תשס"ח.
חבל על דאבדון ולא משתכחין כמותן.

הקדמה

עניין הפרשת מעשר מהממון דבר גדול מאוד... ומותר לנסות במצוה הזאת
להשם יתברך, ולעבור על לאו דלא תנסו (מין ר') יוסף קארו בתשובותיו
'אבקת רוכל' סי' ג).

מטרת המאמר להציע, שלא כמקובל, שהיתר "ובְחֲנוּנֵי" שייך רק לנתינה מעבר
ל"מעשר", רק מהאגורה הנוספת הניתנת לצדקה מעבר לעשירית הרווח. רק בנתינה
מכאן ולמעלה האדם מנסה את ה', ולמעשה גם את עצמו. רק כשהאדם נותן אפילו
סכום קטן שאינו מְצָנָה לתיתו, לפני שהרוויח או מעבר למעשר, רק אז מותר לו
לצפות לגמול מיוחד ולקיום "ובחנוני נא" - תן אתה מעל ומעבר אזי גם ה' ייתן לך
ברכה עד בלי די. לך בדרכיו, והוא יראה לך שאכן זו הדרך. זיל עביד, ופוק וחזי'.

הסוגיא במסכת שבת

עיקר הסוגיא במסכת שבת קיט, א:

בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי: עֲשֵׂיִרִים שבארץ ישראל במה הן
זוכין? אמר לו: בשביל שמעשרין, שנאמר (דברים יד, כב) עֲשֹׂר תַעֲשֶׂר - עשר
בשביל שתתעשר.

רבי שואל על העֲשֵׂיִרִים דוקא, ואולי ניתן לפי זה לקרוא את המילה 'שמעשרין'
שבתשובתו של ר' ישמעאל, וכן את המילים 'עשר' ו'שתתעשר' שבדרשתו על

1 ועי' שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' ג: ...ומכלל דברינו אלה נלמד שאין לזה [=מעשר כספים] דין
מעשר שהנזהר בו ודאי מתעשר... שלא נאמר זה על מעשר כספים, ולא שרי לנסוויי ביה דאינו אלא
צדקה, ושיעורו מדברי חכמים הוא או הלל"מ כשאר שיעור תורה.

הפסוק עֶשֶׂר תְּעָשֹׂר, כולן בְּשִׁי"ן ימנית. לפי זה הפשט הוא כך: העשירים זוכין בְּעֶשְׂרָם בשביל שְׂמַעְשָׁרִין את האחרים, והמדרש המובא כהוכחה לכך גם הוא דורש לעֶשֶׂר [=להעשיר] את האחר, והתוצאה תהיה שה' יַעֲשִׂיר את הנותנים בגלל שהם הולכים בדרכיו וּמְעַשְׂרִין את האחרים². אולם, גם אם נקרא 'בשביל שְׂמַעְשָׁרִין' בְּשִׁי"ן שמאלית, יוצא שמותר לנו לצפות מהקב"ה לקבל בזכות הפרשת המעשר פי עֶשֶׂר לפחות ממה שהפרשנו. לפי הנ"ל, ולכאורה בניגוד גמור למקובל, יתכן שהקריאה הנכונה היא 'עֶשֶׂר בשביל שְׂמַעְשָׁרִין', או אף 'בשביל שְׂמַעְשָׁרִין'³.

המקור בפסיקתא

וכך כתוב בפסיקתא דרב כהנא⁴:

[א] עשר תעשר שלא תתחסר [ב] עשר שתתעשר [ג] אמר הקב"ה עשר את שלי ואני מעשר את שלך.

את האמירות ב-ג ניתן לעניות דעתי לקרוא, לנקד ולפרש בדרכים הבאות, ובסדר זה:

לפי ב הקריאות האפשריות הן: 1. עֶשֶׂר שְׂמַעְשָׁרִין. 2. עֶשֶׂר שְׂמַעְשָׁרִין. 3. עֶשֶׂר שְׂמַעְשָׁרִין. ונראה לי ששלושתן לכאורה עדיפות על האפשרות הנוספת: 4. עֶשֶׂר שְׂמַעְשָׁרִין, קריאה ששמעתי במו אוזניי מהרב עובדיה יוסף זצ"ל, ששמעוה: קיים את מצות מעשר וה' יהיה "חייב" לך פי עשר ממה שנתת, שמבחינת השפע המובטח היא המינימלית והמצמצמת ביותר, כדלהלן.

לפי ג הקריאות האפשריות הן: 1. עֶשֶׂר - בְּשִׁי"ן ימנית - הַעֲשִׂר נא את שלי, את העניים שלי, ובתמורה 'אני מְעַשֵּׂר את שלך', אותך ואת בני משפחתך. 2. עֶשֶׂר - בְּשִׁי"ן ימנית - את שלי, את העניים שלי, ובתמורה 'אני מְעַשֵּׂר' - בְּשִׁי"ן שמאלית כדלעיל - 'את שלך', אותך ואת בני משפחתך, היינו: מתחייב שְׂמַעְשָׁרִין לך פי עשר. 3. עֶשֶׂר - תן מעשר לעניים וללויים מהתבואה שלי כי אני הוא שנתתי לך אותה (השווה טור סי' רמז), ואז מובטח אתה שאני מְעַשֵּׂר את שלך, את מה ש"ש"לך" אחר שעשירתי, כי אז זה כבר הממון שלך אינו 'טבל', ואני אתן לך פי עֶשֶׂר בתבואה עצמה. מכאן הקריאה בגמרות דְּלַעֲלִיל וְדַלְקָמֵן 'בשביל שְׂמַעְשָׁרִין', בְּשִׁי"ן שמאלית. ולפי זה, אולי דווקא מדרש זה הוא המקור למסורת הקריאה ששמעתי: שְׂמַעְשָׁרִין.

2 ע"י בגמ' תענית ט, א המובאת להלן.

3 ראו הקדמתו של הר"ז, ר' זאב וואלף איינהארן, ל"ביאור חדש ונפלא" שלו על מדרש רבה, דפוס האלמנה והאחים ראם בסוף מידה כט (עמ' XI): "וכן אותיות שהן ממוצא אחד מתחלפין... וסשר"ץ".

4 מהד' מנדלבוים פרשה י אות י עשר תעשר. החלוקה להלן א, ב ו-ג היא שלי.

הסוגיא במסכת תענית

וכך מובא בתענית (ח, ב - ט, א):

ואמר רבי יוחנן: מאי דכתיב עשר תעשר? עשר בשביל שתתעשר. אשכחיה רבי יוחנן לינוקא דריש לקיש. אמר ליה: אימא לי פסוקיך! אמר ליה: עשר תעשר.

[1] אמר ליה (הינוקא ממשיך ושואל את ר' יוחנן. רש"י): ומאי עשר תעשר? [2] אמר ליה: עשר בשביל שתתעשר. [3] אמר ליה: מנא לך? [4] אמר ליה: זיל נסי. [5] אמר ליה: ומי שרי לנסוייה להקדוש ברוך הוא, והכתיב (דברים ו, טז) לא תנסו את ה'! [6] אמר ליה: הכי אמר רבי הושעיא חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג, י) הִבִּיאוּ אֶת־כֹּל־הַמַּעֲשֵׂר אֶל־בַּיִת הָאוֹצֵר וְיִהְיֶה טָרֶף בְּבֵיתִי וּבְחֲנוּנֵי נָא בְּזֹאת אָמַר ה' צִבְאוֹת אֱסֹלָא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אַרְבוֹת הַשָּׁמַיִם וְהִרְקַתִּי לָכֶם בְּרֶכֶה עַד־בְּלִי־דִי. מאי עד בלי די, אמר רמי בר חמא אמר רב: עד שִׁיבְלוּ שפּתוֹתֵיכֶם מְלוּמַר דִּי. [7] אמר ליה: אי הוּת מְטִי הַתָּם לְהַאי פְּסוּקָא לֹא הוּת צְרִיכָנָא לך וְלְהוֹשְׁעִיא רַבךְ.

ביאור שורה אחר שורה:

1. אמר ליה (הינוקא ממשיך ושואל את ר' יוחנן): 'ומאי עשר תעשר?' כבר כאן מתגלה חריפותו של הינוקא⁵. נראה שהוא כבר ידע מלימודיו שאם יש 'יתור' (מילה או אפילו אות מיותרת בפסוק) הוא חייב להידרש, והוא מבקש 'למדני נא דודי ר' יוחנן משמעותו'. ולענ"ד, זו עצמה הסיבה שיש כאן שוב "אמר ליה". ראשית השיב הינוקא לר' יוחנן על שאלתו מה הוא למד, ועתה הוא פונה אל ר' יוחנן בשאלה, אגא הסבר לי מה נלמד מן הייתור! 2. 'אמר ליה (ר' יוחנן לינוקא): עשר בשביל שתתעשר'. זה מה שנדרש מן הייתור. 3. אמר ליה: 'מנא לך?' בשתי מילים אלה מתגלות ידיעותיו, חריפותו, וגם דרך לימודו הנכונה של הילד. הוא שואל מי אמר לך ר' יוחנן לדרוש זאת דווקא כך? אולי אפשר לדרוש אחרת, והרי יש לפחות ארבע דרשות אחרות על ייתור זה. בהלכה: א. במסכת ראש השנה (ח, א) בשני מעשרות הכתוב מדבר, אחד מעשר בהמה ואחד מעשר דגן. ב. עשר מן המעשר: הנותן מעשר ראשון ללוי חייב לראות שהלוי ייתן את המעשר מן המעשר לכהן. ג. עשר ושוב תעשר, זה המקור ל"המבזבז אל יבזבז יותר מחומש". ובאגדה: ד. "שלא תתחסר". טוען איפוא הילד הלמדן: אם זה נדרש אחרת כנ"ל, ואף לנפקא-מינא הלכתית, הא אצטרך להא ולא לדרשתך! זו מניין לך? 4. 'אמר ליה: זיל נסי'. למה התכוון ר' יוחנן?

5 עוד מחריפותו של הינוקא הזה רואים בסוגיא הבאה בתלמוד שם.

6 זיכני השם יתברך לכוון בקריאת שורות אלו בסוגיא לאחד מאבות משפחתנו, המהר"ל - ר' יהודה

איך, מדוע ובמה ינסה? הילד ללא ספק לפני גיל מצוות, כי עדיין לא הגיע בתלמודו לספר האחרון בנביאים: מלאכי, והרי 'בן חמש למקרא, בן עשר למשנה'. לכן אינו חייב במעשרות. מסתמא גם אין לו ממה לעשר. מוכרחים לומר שר' יוחנן דודו אחי אמו מתכוון לחנכו במצוות, ועל כן הוא אומר לו שמן הפרוטות שקיבל מאמו, אחותי, אלמנת אביך ריש לקיש, תן מעשר, ותראה שה' ייתן לך עושר, או לפחות ישיב לך פי עשר. 5. אמר ליה: ומי שרי לנסוייה להקדוש ברוך הוא? והכתיב לא תנסו את ה'! יודע הינוקא בוודאי שיש מצוות חינוך, ומבין היטב שלא למעשרות הרגילים התכוונה הדרשה 'בשביל שתתעשר', כי בהם אין לנו רשות לנסות את ה', כמו בכל שאר מצוות. מה כאן הניסיון, הוא שואל, הרי כבר העשיר אותנו הקב"ה ונתן לנו מטר, ולכן יש לנו תבואה ופירות שמהם מקיימים את מצות תרומות ומעשרות, אבל בזה אין שום ניסיון לעתיד, שהרי הקב"ה כבר העשיר אותנו קודם! עיקר חריפותו בא לידי ביטוי כאן. חושב הינוקא: אמרת לי 'זיל נסי', ז"א שאתה, דודי ר' יוחנן, אומר לי מפורשות לנסות את ה' ממה שאינני חייב בו, מהמעט שניתן לי במתנה. מכאן שגם הסכום הקט שבידי, ביחס לחיוב האמיתי שעדיין אינו מוטל עלי, הוא אותו ה"אקסטרה", "מעשר על החשבון"! אם כן שואל אף אני: והכתיב (דברים ו, טז) לא תנסו את ה'! 6. על כך עונה לו דודו רבי יוחנן שהמקור הוא בפסוק במלאכי. אחרון הנביאים, שם הקב"ה מבקש 'ובחנוני נא', לנסותו כדי שיעשירנו. הקב"ה הטוב והמיטיב רוצה שלאדם יהיה "טוב לו ומיטיב לאחרים". 7. לאחר ששמע את הפסוק במלאכי מבין הינוקא בפקחותו שאם היה מכיר את הפסוק היה מגיע מעצמו לדרשה על הפסוק שבחומש דברים ש"עשר תעשר" הוא "עשר - בשביל שתתעשר". והנה עתה שומע הינוקא מדודו, שה' אומר בפיו של אחרון הנביאים מלאכי 'הביאו את כל המעשר אל בית האוצר'. והוא שואל את עצמו איזה מעשר מביאים לבית האוצר? הרי מעשר ראשון - הוא ולוי, מעשר שני בשנות אבד"ה של כל שמיטה אוכלים בירושלים, וכשאי אפשר או כשאין בית-מקדש - פודים, מעשר עני בשנים ג'ו של שמיטה נותנים לעני, ומעשר מן המעשר - לכהן! מוכרח להיות שכאן מדובר על

ליוואי בן בצלאל מפראג, בספרו "גבורת ארי" (תענית ט, א): 'אלא הכי קאמר, דכאן חידש קרא שתכוין בכוננת מכיין בשעת הפרשת מעשר על מנת שתתעשר... ויש לומר מדהשיב לו בלישנא עשר בשביל שתתעשר משמע דלאו למימרא שהבטחה היא זו... והשיב ליה ר' יוחנן זיל נסי ולהלכה למעשה אני אומר לך'.

7 השווה הלכות ברכת הטוב והמיטיב על שינוי יין, שנאמרת [לרוב הפוסקים רק] אם אחר שותה עמך.

8 אף הסוגיא המובאת מייד לאחר מכן מוכיחה שהילד הזה יודע היטב שאין דבר בנביאים ובכתובים שאינו רמוז בתורה. ואולי דווקא משום כך בא הסיפור הבא מייד לאחר משפט מסיים זה של סוגייתנו!

"מעשר" אחר, כזה שמנסים בו את ה' ומתעשרים. זה הוא מין "מעשר-על" שדווקא בגלל שנותנים אותו ללא חשבון ומעל ומעבר לחשבון כאילו מביאים אותו אל בית האוצר של הקב"ה, ומאוצרו זה מבטיח ה' שיריק לנו ברכה עד בלי די, ולפחות פי עשר. ועל זה טוען הינוקא לפני דודו: בעקבות הייתור ב"עשר תעשר" אי הות מטי התם למלאכי לא הוית צריכנא לך ולהושעיא רבך, והייתי מבין זאת מעצמי. לפי פירוש זה אין הדרשה הזו סותרת את יתר הדרשות ההלכתיות על ייתור זה שהוזכרו לעיל, כי זו היא דרגה מעבר להלכה, לפנים משורת הדין.⁹

מסקנה

היוצא לפי פירוש זה שדין מעשר כספים כפי שנפסק בשו"ע הוא דין בהלכות צדקה, שמקורו מדאורייתא או מדרבנן או ממנהג קדמונים, לכל שיטה יש מקורות בספרים. אולם ההיתר לנסות את הקב"ה, וההבטחה של הקב"ה לברכה עד בלי די, לעשירות ולהכפלת הנכסים פי עשר¹⁰, קיימים דווקא בצדקה שהיא מעבר למעשר הכספים, או כאשר עדיין לא הרוויח רווח המחייב הפרשת מעשר, או כאשר כבר הפריש את מעשר כספיו לצדקה כדין.

9 כשהייתי בארץ ישראל בסיון-תמוז תשס"ה זכיתי, והראה לי שאר ברשי, ר' גילעד וידר נ"י מהדר גנים שבפתח תקוה עיה"ק ספר בנושאי מעשר כספים שחיבר אחד הדיינים של ביה"ד של הרב ווזנר בבני ברק, ושם מוזכר במפורש שהניסיון הוא רק בצדקה שבין המעשר לחומש.

10 ובעצם ניתן אפילו לומר: ההוראה מהשם-יתברך, כפי שניסח מהר"ל מפראג: אלא הכי קאמר דכאן חידש קרא שתכוון בכוונת מכוון בשעת הפרשת מעשר - על מנת שתתעשר (גבורת ארי תענית ט, א). ועוד לשונו שם: "ויש לומר מדהשיב לו בלישנא עשר בשביל שתתעשר משמע דלא למימרא שהבטחה היא זו", ועוד: "והשיב ליה ר' יוחנן זיל נסי, ולהלכה למעשה אני אומר לך".

